

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

**Кафедра економіки та управління виробничим
і комерційним бізнесом**

В. Л. Дикань, Н. Є. Каличева, Г. В. Обруч

ВСТУП ДО ФАХУ

Конспект лекцій

Частина 1

Харків – 2021

Дикань В. Л., Каличева Н. Є., Обруч Г. В. Вступ до фаху: Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ, 2021. – Ч. 1. – 55 с.

Даний конспект лекцій спрямований на надання знань базових принципів функціонування економіки, особливостей становлення та розвитку інститутів економіки і суспільства, а також основних засад формування моделі соціально-орієнтованого ринкового господарства як найбільш ефективної форми організації економіки.

Предметом навчальної дисципліни є формування у здобувачів вищої освіти знань, умінь і навичок, необхідних для чіткого розуміння і глибокого аналітичного осмислення соціально-економічних процесів, що дадуть змогу сформуванню у випускника здатність до самостійної професійної діяльності в умовах ринкової економіки.

У першій частині конспекту лекцій розкрито базові поняття економіки, зокрема зміст категорій «суспільство», «економіка», «економічні потреби», «блага та ресурси», «соціально-економічна ефективність». Розглянуто сутність, види та моделі економічних систем. Досліджено тенденції розвитку економічної думки, наукові погляди класиків економічної теорії і представників різних економічних шкіл, у т. ч. сучасних.

Рекомендується для видання і використання у навчальному процесі УкрДУЗТ для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальностей «Економіка» і «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» усіх форм навчання.

Л. 3, бібліогр.: 18 назв.

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри економіки та управління виробничим і комерційним бізнесом 22 червня 2021 р., протокол № 12.

Рецензент

проф. В. О. Овчиннікова

ЗМІСТ

Вступ	5
Лекція 1. Суспільство та економіка	6
1.1 Сутність понять «суспільство» та «економіка».	
Основні різновиди економіки та їх характеристика	6
1.2 Напрями та цілі соціально-економічної політики	8
1.3 Методика вивчення соціальної економіки	10
1.4 Концепції становлення та розвитку економіки	12
Лекція 2. Економічні системи: сутність, види та моделі	18
2.1 Поняття економічної системи та її складові елементи	18
2.2 Класифікація економічних систем	20
2.3 Типи та моделі економічних систем	23
2.4 Етапи розвитку ринкової економіки	25
Лекція 3. Економічні потреби, блага, ресурси. Соціально-економічна ефективність	27
3.1 Визначення сутності понять «потреба» і «економічна потреба» та їх основних видів	27
3.2 Економічні блага та їх роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни	28
3.3 Поняття економічних ресурсів та їх типологізація	31
3.4 Основні учасники економічного процесу	34
3.5 Соціально-економічна ефективність	35
Лекція 4. Власність: сутність та форми. Економічні інтереси	39
4.1 Поняття «власність». Об'єкти та суб'єкти власності	39
4.2 Право власності. Основні форми власності в Україні	40
4.3 Трансформація відносин власності в Україні	45
Список літератури	54

Тематичний план

Тема лекції	Кількість годин
Лекція 1. Суспільство та економіка	5
Лекція 2. Економічні системи: сутність, види та моделі	3
Лекція 3. Економічні потреби, блага, ресурси. Соціально-економічна ефективність	5
Лекція 4. Власність: сутність та форми. Економічні інтереси	2

ВСТУП

Прискорення темпів технологічного прогресу, масштабна інтернаціоналізація бізнесу, фундаментальна цифрова перебудова глобальних економічних процесів, інтелектуалізація та роботизація промисловості виступають наразі ключовими трендами економічного розвитку світових лідерів бізнес-простору. Відбувається формування нової технологічної парадигми розвитку країн, зазнає кардинальної зміни система взаємозв'язків щодо створення доданої вартості продукції, змінюється система освіти і технології виховання висококваліфікованих фахівців. У цих умовах положення країни на світовій арені визначається насамперед рівнем адаптивності до змін у глобальному економічному просторі і оперативності врахування глобальних трендів при визначенні напрямів економічного та соціального зростання країни.

Забезпечення конкурентоспроможності економічних систем у значній мірі залежить від компетентності і професіоналізму фахівців, здатних приймати ефективні управлінські рішення, пов'язані з вирішенням як стратегічних, так і оперативних завдань. Досягнення високого рівня професіоналізму і компетентності кадрів потребує глибоких теоретичних знань сучасної економічної теорії і базових законів економіки, механізму функціонування інститутів національної та світової економічних систем, ринку і держави.

Навчальна дисципліна «Вступ до фаху» дає змогу в повній мірі оволодіти знаннями базових принципів функціонування економіки, які є актуальними протягом багатьох років, а також сучасних і майбутніх трендів економічного розвитку, зміна яких відбувається лавиноподібними темпами, що дасть змогу сформуванню підґрунтя для чіткого розуміння і глибокого аналітичного осмислення соціально-економічних процесів.

Конспект складається із двох частин. У першій частині конспекту розглянуто базові поняття економіки, зокрема зміст категорій «суспільство», «економіка», «потреби», «блага та ресурси», «ефективність». Розкрито сутність, види та моделі економічних систем. Досліджено тенденції розвитку економічної думки.

Лекція 1. СУСПІЛЬСТВО ТА ЕКОНОМІКА

План лекції

- 1 Сутність понять «суспільство» та «економіка». Основні різновиди економіки та їх характеристика
- 2 Напрями та цілі соціально-економічної політики
- 3 Методика вивчення соціальної економіки
- 4 Концепції становлення та розвитку економіки

1.1 Сутність понять «суспільство» та «економіка». Основні різновиди економіки та їх характеристика

Поняття «суспільство» є досить поширеним та узагальненим терміном, що використовується як у навчальній і науковій літературі, так і загалом у повсякденному житті. Дане поняття розглядають у вузькому та широкому сенсі. У рамках узагальненого трактування *суспільство* визначають як сукупність форм діяльності людей, що склалися історично. У вузькому розумінні поняття «*суспільство*» являє собою історично конкретний тип соціальної системи, визначена форма соціальних відносин (наприклад, капіталістичне або інформаційне суспільство). Тобто у межах суспільства формуються різного роду відносини: економічні, політичні, культурні, морально-ціннісні тощо. Попри важливість кожного виду відносин найбільш вагома роль належить саме економічним відносинам або економіці.

Дослівно «*економіка*» в перекладі з давньогрецької означає «мистецтво ведення домашнього господарства». Сучасною науковою спільнотою сформовано низку підходів до розуміння даного поняття. Найбільш повним є визначення *економіки* як сукупності економічних відносин між людьми, що виникають в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання і утворюють певну економічну систему або сукупність галузей та сфер діяльності. Таке визначення акцентує увагу на те, що економіка – це, перш за все, суспільні відносини людей, що виникають в процесі суспільного виробництва.

У свою чергу економіка як наука вивчає різні аспекти економічних відносин людей і об'єднує декілька дисциплін:

економічну теорію, економіку окремих галузей національного господарства, фінанси і кредит, економічну статистику тощо. Вивчення кожної з перелічених дисциплін дозволяє більш ґрунтовно зрозуміти ту чи іншу сторону економічного життя суспільства. Тому формування найбільш повного уявлення про економіку з метою ефективного управління економічними процесами відбувається в рамках вивчення всього комплексу економічних дисциплін.

Залежно від методів та принципів здійснення господарської діяльності виділяють різні форми економіки. З точки зору розуміння економіки як способу організації господарської діяльності, виділяють такі її види, як традиційна, планова, ринкова, перехідна. За рівнем економічного аналізу (підприємство, галузь, національна економіка тощо) виділяють мікро- та макроекономіку і світову економіку. Так, **мікроекономіка** вивчає маломасштабні економічні процеси, суб'єкти і явища, зокрема центром уваги аналізу є підприємства, їх господарська діяльність, економічні відносини між ними. **Макроекономіка** аналізує національне господарство як єдине ціле, а також найважливіші його сектори; досліджує такі економічні категорії, як економічне зростання, державний бюджет, зайнятість, інфляція та ін. **Світова економіка, або інтерекономіка**, вивчає закономірності виникнення і розвитку світового господарства [18].

За територіальним критерієм виділяють такі типи економіки: *муніципальна економіка* – економіка міст та селищ; *регіональна економіка* – економіка регіонів або територій; *національна економіка* – економіка національного господарства в цілому; *інтеграційна економіка* – економіка, яка об'єднує національні господарства двох і більше країн (наприклад, Європейський союз (ЄС), СНД); *світова економіка* – економіка світового господарства в цілому [18].

Останніми роками масштабного поширення набула соціальна або соціально-орієнтована економіка. **Соціальна економіка** – це економіка, спрямована на забезпечення соціально-економічної стабільності і досягнення соціального прогресу в суспільстві. З огляду на це предметом вивчення соціальної економіки є економічні відносини, що забезпечують

економічну і соціальну стабільність в суспільстві. У центрі уваги соціальної економіки перебуває людина з її потребами та інтересами, її відносинами з іншими членами суспільства в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ. Завданням соціальної економіки є визначення закономірності становлення і розвитку економічного механізму, орієнтованого на вирішення соціальних проблем [17–18].

Наразі багатьма країнами світу реалізується модель соціально-орієнтованої ринкової економіки, яка зосереджена на вирішенні не лише економічних, але й соціальних завдань. При цьому вирішення соціальних питань набуває першочергового значення, оскільки саме вони забезпечують стабільний розвиток суспільства.

1.2 Напрями та цілі соціально-економічної політики

Дослідження принципів, законів та закономірностей розвитку соціальної економіки має вагоме теоретичне і практичне значення, оскільки надає змогу ґрунтовного пізнання процесів суспільного розвитку. Вивчення економічних процесів у свою чергу дає змогу сформувати бачення складних взаємозв'язків у сучасній економіці, особливостей протікання економічних і соціальних процесів.

Наявність необхідних економічних знань дає змогу сформувати правильну соціально-економічну політику на макро- та мікрорівні, досягти в суспільстві соціальної злагоди, зберегти і примножити суспільні цінності, забезпечити рівні умови доступу до них. Пізнання закономірностей економічного розвитку дає змогу визначити принципи, правила та форми діяльності економічних суб'єктів, визначити орієнтири економічної діяльності, критерії соціальної та економічної ефективності тощо. При цьому найважливіші положення, висновки та рекомендації економічної науки формують базис соціально-економічної політики розвинених країн [7–9].

Загалом соціально-економічна політика спрямована на пошук шляхів вирішення соціальних і економічних проблем, обґрунтування механізмів їх реалізації. Значна увага приділяється і безпосередньо оцінці економічних та соціальних наслідків її

впровадження. Формується соціально-економічна політика з урахуванням як загальноекономічних закономірностей розвитку світової економіки, так і специфічних умов функціонування країни (регіону чи міста).

Основними напрямками соціально-економічної політики провідних країн світу є: економічна свобода; економічне зростання; повна зайнятість; цінова стабільність, соціальна стабільність, ефективне оподаткування, економічна безпека (рисунок 1.1) [18].

Рисунок 1.1 – Напрями та цілі соціально-економічної політики держави [18]

Забезпечення економічної свободи як напрям соціально-економічної політики держави насамперед передбачає можливість економічних суб'єктів обирати сферу діяльності.

Економічне зростання зорієнтоване на забезпечення високого рівня якості життя населення.

Повна зайнятість як напрям соціально-економічної політики має на меті утримання безробіття на природному рівні.

Забезпечення цінової стабільності передбачає збереження фінансової стабільності і запобігання зростанню інфляції.

Соціальна стабільність як напрям соціально-економічної політики передбачає забезпечення соціального захисту населення і створення умов для досягнення соціального прогресу в суспільстві.

Забезпечення ефективного оподаткування зорієнтоване на встановлення податків на рівні, який сприятиме реалізації соціально-економічної політики.

Екологічна безпека як напрям соціально-економічної політики держави передбачає збереження екологічної рівноваги.

1.3 Методика вивчення соціальної економіки

Дослідження соціально-економічних процесів та явищ потребує застосування комплексного підходу до їх вивчення, що обумовлено складністю та багатоаспектністю економічних і соціальних відносин. Наразі існує безліч методів дослідження окремих явищ та процесів, які поділяють на декілька основних груп: *загальні світоглядні, загальнонаукові і специфічні методи*. Зокрема основним із загальних світоглядних методів є *діалектичний метод*, який ґрунтується на тому, що всі явища та процеси в природі та суспільстві перебувають у постійному русі, розвиваючись та змінюючись. Застосування цього методу в економіці дало змогу дійти висновку, що всі економічні категорії та закони не вічні, вони видозмінюються, трансформуються під впливом цілої низки внутрішніх і зовнішніх факторів. Прикладом такого роду трансформацій є розвиток ринкової економіки.

Оскільки зазвичай будь-яке явище чи процес розвиваючись трансформується з простого елемента в складний, в економіці вивчення складних економічних процесів слід розпочинати з аналізу найбільш простих економічних категорій. Наприклад, дослідження закономірностей розвитку ринкової економіки починається з таких категорій, як суспільне та товарне виробництво, ринок тощо.

Найбільш поширеними *загальнонауковими методами* є: метод наукової абстракції; аналіз та синтез; індукція та дедукція; єдність історичного та логічного методу; кількісний та системний методи. *Метод наукової абстракції* є загальнонауковим методом дослідження соціально-економічних явищ, який передбачає зосередження уваги на найбільш важливих характеристиках явищ та процесів і абстрагування від другорядних особливостей. Це дає змогу при вивченні економічних явищ та процесів зосередитися на найбільш важливих їх характеристиках. Завдяки цьому методу з'являються наукові категорії, що визначають ключові риси досліджуваних об'єктів (ринок, ціна, партнерство тощо) [18].

Застосування такого методу дослідження, як *аналіз*, передбачає розподіл досліджуваного предмета на складові елементи, кожен із яких у подальшому детально вивчається. *Синтез*, на противагу аналізу, ґрунтується на поєднанні окремо проаналізованих елементів у єдине ціле і дає змогу розкрити внутрішні взаємозв'язки між елементами. Застосування аналізу та синтезу дає змогу з'ясувати суть складних явищ та процесів, у т. ч. економічного характеру.

Метод дослідження, що передбачає рух думки від часткового до загального, від окремих фактів чи положень до загальних висновків, отримав назву *індукції*. *Дедукція* у свою чергу ґрунтується на аналізі загальних положень і поступовому переході до конкретних фактів.

Єдність історичного та логічного методу вкрай необхідна при дослідженні складних економічних явищ чи процесів у динаміці, оскільки при аналізі динамічності економічних відносин, з одного боку, необхідно враховувати історичні особливості їх розвитку, а з іншого, – дотримуватися законів логіки і не враховувати випадкові історичні обставини.

Кількісний метод як загальнонауковий метод вивчення соціально-економічних явищ та процесів ґрунтується на виявленні кількісних характеристик досліджуваного об'єкту. Зокрема в економіці цей метод стає в нагоді при застосуванні статистичних даних, математичних розрахунків, економіко-математичного чи графічного моделювання.

Системний метод передбачає вивчення соціально-економічного явища чи процесу як системи (сукупності

елементів і взаємозв'язків між ними), тобто досліджуваний об'єкт всебічно вивчається. Зокрема, для розуміння механізму функціонування ринкової економіки слід насамперед детально вивчити її основні компоненти і в подальшому проаналізувати ринкову економіку як систему, що складається з множини взаємопов'язаних елементів.

Специфічними методами дослідження є: графічні, статистичні, математичні методи, моделювання, порівняльний аналіз, економічний експеримент. *Графічний метод* дає змогу показово відобразити економічну ситуацію на ринку і взаємозв'язки між окремими економічними категоріями. *Економічний експеримент* як метод дослідження ґрунтується на науково обґрунтованому досвіді в економічній галузі, метою якого є доведення правомірності економічної концепції. Найбільш широкого застосування метод набув у напрямі пошуку шляхів підвищення ефективності економіки.

1.4 Концепції становлення та розвитку економіки

Економіка є однією з найдавніших наук, окремі положення якої були сформовані ще в стародавньому світі. Мислителі того часу відзначали існування суспільного поділу праці, відмінностей між розумовою і фізичною працею. Подальший розвиток економічної науки пов'язаний із Стародавньою Грецією, зокрема, деякі положення знайшли відображення в наукових працях Ксенофонта (430–354 рр. до н. е.), Платона (427–347 рр. до н. е.), Арістотеля (384–322 рр. до н. е.). Мислителями обґрунтовано ідею про корисність як основу цінності господарських благ, еквівалентний обмін тощо. Представники Стародавнього Риму Варрон (116–27 рр. до н. е.), Сенека (4 до н. е. – 65 рр. н. е.) та інші мислителі розвивали основні положення економічної думки Стародавньої Греції. Проте стародавні філософи не розглядали економіку як систему, а механізм її функціонування як єдине ціле, тобто їх напрацювання мали односторонній характер.

Економічна теорія як наука виникла в XVI–XVII ст. Цей період пов'язаний із становленням та розвитком капіталізму, появою мануфактури, подальшим поглибленням суспільного поділу праці, розвитком торгівлі та грошового обігу, що сприяло

зародженню нової економічної концепції – *меркантилізму*. Прихильники цієї течії першими спробували пояснити джерело походження багатства. Вони дотримувалися помилкової думки, що джерело багатства знаходиться у сфері обігу, тобто багатство ототожнювали з грошовими коштами. З концепцією меркантилізму була тісно пов'язана економічна політика протекціонізму, суть якої полягає в захисті національної економіки від іноземної конкуренції шляхом введення спеціальних митних бар'єрів. Найбільш відомими представниками меркантилізму є Томас Ман (1571–1641 рр.), Антуан Монкретьєн де Ваттевіль (1575–1621 рр.), Гаспар Скаруффі (1519–1584 рр.), Дедлі Норі (1641–1691 рр.), Девід Юм (1711–1776 рр.). Саме А. М. де Ваттевіль увів у науковий обіг термін «політична економія», що дослівно означає «закони господарювання в рамках держави» [18].

Наукова школа *фізіократів* заснована французьким економістом Франсуа Кене (1694–1774 рр.). На противагу представникам наукової школи меркантилізму фізіократи дотримувалися думки, що джерелом багатства є виробництво, але тільки в тій частині, що пов'язана з сільським господарством. При цьому людей, зайнятих у сільському господарстві, фізіократи називали продуктивним класом. У той час як промисловість визнавалася як «безплідна» сфера, що не створює «чистого продукту». Фізіократи захищали панування приватної власності, вільної конкуренції і свободи зовнішньої торгівлі. Значну увагу вони приділяли аналізу основного та оборотного капіталу. Фізіократи намагалися довести, що між елементами суспільного продукту існують певні балансові пропорції (вартісні, натуральні).

Науковий напрям *класичної політичної економії* виник у період становлення та розвитку класичного капіталізму і виражав інтереси промислових підприємців. Найбільшого розвитку цей напрям економічної думки набув в Англії. Найвідомішими представниками класичної політичної економії були Вільям Петті (1623–1687 рр.), Адам Сміт (1723–1790 рр.), Давид Рікардо (1772–1823 рр.). У свою чергу у Франції школу класичної політичної економії представляв П'єр Буагільбер (1646–1714 рр.), у Швейцарії – Сімонд де Сімонді (1773–1842 рр.). Серед

положень, викладених вченими класичної політичної економії, що здійснили вагомий внесок у розвиток економічної думки, слід вказати на започаткування трудової теорії вартості і визначення ключової ролі продуктивної праці як творця вартості. Також до кола об'єктів їх дослідження належать вчення про доходи і принципи оподаткування. Представники школи класичної політичної економії відстоювали принципи лібералізму, а саме мінімальне втручання держави в економіку, саморегулюючий ринок, що функціонує на основі вільних цін, які формуються в залежності від попиту та пропонування. Ці правила вільного ринку та конкуренції отримали назву «невидимої руки» А. Сміта, основні положення теорії якого викладено в книзі «Дослідження про природу і причини багатства народів». Серед недоліків теорії класичної політичної економії слід вказати на те, що її прихильники, по-перше, розглядали основні економічні категорії капіталізму як вічні, що змінюються лише кількісно, і, по-друге, ігнорували роль держави в економічній діяльності та функціонуванні ринку.

Одним із важливих напрямів розвитку економічної теорії, що потребує вивчення, є *марксизм*. Засновниками цього напрямку є Карл Маркс (1818–1883 рр.) і Фрідріх Енгельс (1820–1895 рр.). Основні ідеї марксизму були розвинені В. І. Леніним, російськими і радянськими економістами. Ключовою метою наукової школи марксизму є вивчення закономірностей розвитку капіталістичного суспільства, а також комунізму (соціалізму). Представниками цієї школи визначено такі ознаки комунізму (соціалізму) як нової економічної системи: суспільна власність на засоби виробництва; відсутність експлуатації найманої праці; рівна плата за рівну працю; загальна і повна зайнятість; ведення господарства за єдиним планом. К. Маркс у своїй науковій праці «Капітал» (1867 р.) сформував теорію про суспільно-економічні формації, обґрунтував причини їх зміни, сформулював вчення про відтворювання і економічні кризи, розглянув механізм утворення ціни виробництва, визначив подвійний характер праці, втіленої в товарі, започаткував теорію доданої вартості, розкрив сутність найманої праці, роль продуктивної праці тощо. Світова практика лише частково визнала правильність основних постулатів марксизму, а деякі висновки були визнані досить суперечливими.

Засновниками економічної школи *маржиналізму* є Карл Менгер (1840–1921 рр.), Фрідріх фон Візер (1851–1926 рр.), Ейген фон Бем-Баверк (1851–1914 рр.). Представники цієї течії розглядають економіку як систему взаємопов'язаних господарських суб'єктів. У свою чергу економічні процеси ними обґрунтовуються на основі використання граничних (крайніх) величин, що і обумовило появу таких категорій, як гранична корисність, гранична продуктивність, граничні витрати тощо. Аналіз економічних процесів у рамках цієї теорії здійснюється на основі використання кількісних методів, а також економіко-математичних методів та моделей.

Прихильники *неокласичного напрямку* дотримувалися принципу невтручання держави в економіку і тому вважали, що ринок у змозі сам регулювати економіку, знаходити рівновагу між пропонуванням і попитом. У свою чергу втручання держави в економіку визнано неефективним і руйнівним з точки зору забезпечення ринкової рівноваги. Неокласики виступають за ведення підприємницької діяльності і ринкові індикатори. Найбільш яскравим представником неокласиків є Альфред Маршалл (1842–1924 рр.).

Неокласичний напрям представлено такими відомими теоріями: монетаризм і неолібералізм. Зокрема, сутність теорії *монетаризму* зводиться до того, що ключова роль у забезпеченні розвитку економіки належить грошовій масі, що перебуває в обігу. У свою чергу управління економікою полягає виключно в контролі держави над грошовою масою, її емісією, кількістю грошей, що перебувають в обігу. Однак втручання держави в економіку має бути мінімальним. Представником цієї течії є Мілтон Фрідмен (1912–2006 рр.).

Прихильники теорії *неолібералізму* дотримуються думки, що ключовим в економічному розвитку є принцип саморегулювання, при якому втручання держави також має бути мінімальним. Держава має виконувати функцію створення умов для розвитку конкуренції, а також здійснення контролю в тих сферах економіки, де такого роду умови відсутні. Основними представниками течії неолібералізму є Людвіг фон Мізес (1881–1973 рр.) і Фрідріх фон Хайек (1899–1992 рр.). Вагомий внесок у розвиток неолібералізму здійснив Людвіг Ерхард (1897–1977 рр.),

який, ґрунтуючись на основних положеннях неолібералізму, розробив концепцію соціально орієнтованого ринкового господарства і реалізував її на практиці в післявоєнній Німеччині. При цьому державі, на думку Л. Ерхарда, належить координаційна роль щодо гарантування вільних цін, забезпечення вільної конкуренції і рівноваги попиту та пропонування, збалансованості економіки, а також забезпечення соціальних гарантій населення і соціальної спрямованості ринкового господарства. Положення цієї концепції викладено в книзі Л. Ерхарда «Добробут для всіх» (1956 р.).

Економічна школа *кейнсіанства*, засновником якої є Джон Мейнард Кейнс (1883–1946 рр.), обґрунтовує доцільність державного регулювання ринкової економіки шляхом зростання або скорочення попиту через зміну готівкової та безготівкової грошової маси. У своїй роботі «Загальна теорія зайнятості, відсотків і грошей» (1936 р.) Дж. Кейнс виклав основні положення власної концепції. Вказана теорія має широке коло її прибічників та послідовників: У. Беверидж, С. Харріс, А. Хансен, Р. Харрод та ін. Неокейнсіанці стверджують, що для ефективного розвитку ринкової економіки необхідно постійне і систематичне втручання держави в економіку.

Значного поширення набув й *інституційно-соціологічний* напрям розвитку економічної теорії, представники якого є Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл, Дж. Гелбрейт та ін. Прихильники цієї течії розглядають економіку як систему, в якій відносини між її агентами формуються під впливом різного роду чинників: економічних, політичних, соціальних тощо. При цьому об'єктом вивчення є так звані «інститути», під якими розуміються корпорації, профспілки, держава, а також правові, морально-етичні та психологічні відносини. Вагому увагу прихильники інституціоналізму приділяють ролі науково-технічного прогресу (НТП) у забезпеченні економічного розвитку і становленні сучасного суспільства. На їх думку, НТП сприяє подоланню соціальних протиріч, трансформації суспільства від індустріального до постіндустріального, інформаційного. Такі представники інституціоналізму, як Дж. Гелбрейт, Р. Арон, Я. Тінберген сформулювали досить цікаву теорію конвергенції.

Послідовники цієї теорії, *неоінституціоналісти*, акцентують увагу на ключовій ролі людини та соціальних проблемах, при цьому технічні чинники набувають другорядної ролі. Основні положення неоінституціоналізму відображено в теорії прав власності (Рональд Коуз) і теорії суспільного вибору (Джеймс Б'юкенен). Наукові дослідження цих вчених дають змогу дійти висновку щодо соціалізації ринкової економіки, її трансформації з суто ринкової в соціально орієнтовану ринкову економіку. Наразі ця концепція набула широкого та успішного застосування у світовій практиці.

Вагомий внесок у розвиток світової економіки зробили *радянські, російські та українські вчені*. Зокрема, в XVII–XVIII ст. відзначилися А. Л. Ордин-Нащокін, І. Т. Посошков, В. Н. Татищев, М. В. Ломоносов. Розквіт російської економічної думки припадає на XIX – початок XX ст. Істотний внесок у розвиток економічної думки цього періоду здійснили М. С. Мордвинов, М. М. Сперанський. Значний вплив на розвиток економічної думки і практику економічного управління Росії здійснили міністр фінансів С. Ю. Вітте завдяки програмі індустріалізації країни, включаючи фінансову реформу, прем'єр-міністр і міністр внутрішніх справ П. А. Століпін (аграрна реформа). Найбільш видатними економістами перших десятиліть XX ст. є М. І. Туган-Барановський та його відомий учень М. Д. Кондратьєв (теорія циклічності економіки – «довгих хвиль»), Г. Я. Сокольников, М. І. Бухарін, А. В. Чаянов. До відомих економістів радянського періоду належать Л. І. Абалкін, А. І. Анчишкін, М. О. Вознесенський, А. А. Арзуманян, Є. С. Варга, М. М. Іноземцев, І. Л. Лукінов та ін.

Наразі економічна думка невпинно розвивається і наповнюється новими теоріями та концепціями. Однак саме представниками цих наукових шкіл сформовано базові економічні положення, що лягли в основу подальших наукових напрацювань в теорії економічної думки.

Лекція 2. ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ: СУТНІСТЬ, ВИДИ ТА МОДЕЛІ

План лекції

- 2.1 Поняття економічної системи та її складові елементи.
- 2.2 Класифікація економічних систем.
- 2.3 Типи та моделі економічних систем.
- 2.4 Етапи розвитку ринкової економіки.

2.1 Поняття економічної системи та її складові елементи

Поняття «система» є однією із основоположних категорій будь-якої науки і різновиду діяльності. Воно вказує на те, що всі предмети, процеси та явища у світі взаємопов'язані, взаємодіють між собою і впливають на стан та зміну один одного. Наразі сформульовано низку підходів до визначення змісту цієї категорії. Однак найбільш повним і поширеним визначенням залишається розуміння *системи* як впорядкованої сукупності елементів, які перебувають в тісному взаємозв'язку, взаємодіють між собою і з зовнішнім середовищем як єдине ціле. *Основними властивостями системи є:*

- система складається з певної множини елементів, при цьому кожен елемент в рамках конкретної системи є також системою;
- система – це впорядкована множина взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою елементів;
- система – це цілісна єдність елементів на основі її головної мети.

Ключовою передумовою існування системи є наявність у неї структури, що являє собою взаємозв'язки і взаємодії її елементів.

У свою чергу *економічну систему* слід розглядати як цілісну єдність виробників та споживачів, які перебувають між собою в тісному взаємозв'язку та взаємодії. Визначальними *елементами* будь-якої *економічної системи* є такі сфери діяльності, як виробництво, розподіл, обмін і споживання. У процесі їх взаємодії відбувається перетворення ресурсів, створення нових продуктів, їх реалізація [17].

Виробництво є вирішальною сферою економічної системи, оскільки саме в її рамках створюється безліч різноманітних благ, що задовольняють потреби людини.

Розподіл – це система, яка визначає, кому саме будуть належати результати виробництва, хто стане їх власником. Відносини розподілу відіграють важливу роль у визначенні матеріального становища різних верств суспільства, формуванні соціального партнерства в суспільстві, забезпеченні економічного зростання.

Обмін заснований на суспільному розподілі праці. Ця стадія передбачає обмін діяльністю між економічними учасниками і також здійснює істотний вплив на процес виробництва.

Споживання – це кінцева мета будь-якої економічної системи. Споживання, з одного боку, перебуває в безпосередній залежності від виробництва, а з іншого – здійснює на нього вагомий вплив.

Найважливішими елементами будь-якої економічної системи є:

- соціально-економічні відносини, що залежать від форм власності на ресурси і кінцеві результати економічної діяльності;
- організаційні форми економічної діяльності;
- економічний механізм або спосіб управління економічною діяльністю;
- система стимулів та мотивації, що застосовуються учасниками економічної діяльності;
- форми встановлення конкретних економічних зв'язків між учасниками економічної діяльності тощо.

Будь-яка економічна система стикається з необхідністю вирішення таких головних економічних питань: Що? Скільки? Як? Для кого? (рисунки 2.1).

Загалом функціонування економічної системи націлене на виконання найважливіших економічних завдань: формування і забезпечення ефективного функціонування економіки; координацію всіх видів економічної діяльності; реалізацію соціальних цілей та ін.

ЩО?	СКІЛЬКИ?	ЯК?	ДЛЯ КОГО?
Які саме економічні блага мають створюватися в конкретній економічній системі у певний період часу?	Яка саме кількість благ повинна бути виготовлена?	За допомогою якої комбінації економічних ресурсів (матеріальних ресурсів, робочої сили, технологій та ін.) можуть бути створені блага?	Хто буде споживачем вироблених благ?

Рисунок 2.1 – Основні питання економіки

2.2 Класифікація економічних систем

Економічні системи є динамічною категорією, на зміну однієї економічної системи приходять інші. У результаті цих процесів здійснюється і природний історичний розвиток суспільства. Наразі серед вчених відсутня єдина позиція щодо періодизації історичного розвитку суспільства, що викликано застосуванням різних критеріїв при характеристиці цього процесу. Розглянемо ключові підходи.

Формаційний підхід. Відповідно до цього підходу історичний розвиток суспільства зводиться до зміни однієї суспільно-економічної формації іншою, більш прогресивною. При цьому суспільно-економічна формація трактується як історичний тип суспільства, що розвивається на основі певного способу виробництва. Це поняття було сформульовано К. Марксом, який виділяв п'ять суспільно-економічних формацій (рисунок 2.2): первіснообщинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична та комуністична (соціалізм і комунізм). В основі кожної формації лежить певний спосіб виробництва, що являє єдність продуктивних сил і виробничих відносин. Зокрема продуктивні сили – це сукупність засобів виробництва і людей, що володіють знаннями, виробничим досвідом, навичками до праці і використовують засоби виробництва для створення економічних благ. У свою чергу виробничі відносини – суспільні відносини між людьми, що формуються в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ.

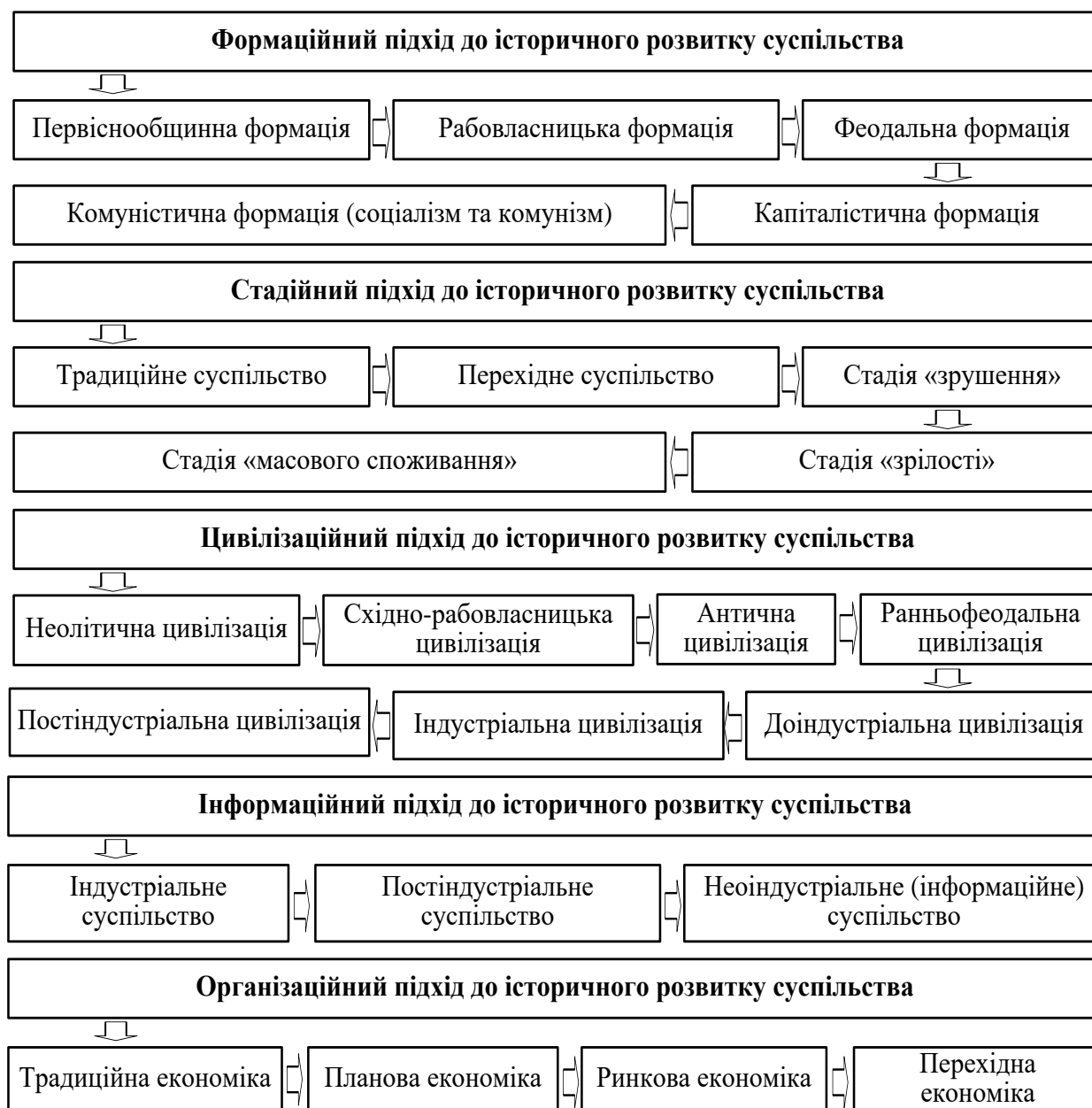

Рисунок 2.2 – Підходи до історичного розвитку суспільства [7–9, 17–18]

Загальною рисою суспільно-економічних формацій є закон відповідності виробничих відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил. Кожна формація проходить відповідні стадії розвитку. На певному етапі розвитку формації виникає конфлікт між продуктивними силами і виробничими відносинами, що і обумовлює потребу зміни способу виробництва на більш прогресивний.

Стадійний підхід. Засновником теорії «стадій» є американський вчений В.Ростоу. З огляду на цю теорію,

суспільний розвиток пройшов п'ять стадій: традиційне суспільство (примітивна техніка, домінування сільського господарства в економіці, панування великих землевласників); перехідне суспільство (централізована держава, підприємництво); стадія «зрушення» (промислова революція); стадія «зрілості» (НТР, панування міського населення); стадія «масового споживання» (домінування сфери послуг, виробництва споживчих товарів). Прихильники цієї теорії зазначають, що основним чинником розвитку суспільства є продуктивні сили. З огляду на це, концепція за економічним змістом є близькою до теорії К. Маркса.

Цивілізаційний підхід. Цей підхід розглядає розвиток суспільства як природний, еволюційний процес, що не потребує революції і класової боротьби. Тобто історичний рух суспільства розглядається як розвиток різних етапів (циклів) цивілізації. У центрі уваги даної теорії перебуває людина з постійно зростаючими потребами, наукові, економічні та культурні цінності. Зокрема, вченими виділено такі стадії розвитку цивілізації: неолітична, східно-рабовласницька, антична, ранньофеодальна, доіндустріальна, індустріальна і постіндустріальна цивілізація. Цивілізаційний підхід до розуміння історичного розвитку суспільства має багато прихильників серед вчених різних країн світу.

Інформаційний підхід є доволі новою течією в економічній теорії. Вченими на основі критерію рівня розвитку техніки виділено такі етапи розвитку суспільства: індустріальне, постіндустріальне, неоіндустріальне (інформаційне) суспільство. Відповідно до цього критерію країни з соціальною ринковою економікою формують інформаційне суспільство. Вищий рівень розвитку науки і техніки, використання інформаційних технологій дають змогу забезпечити не лише економічне зростання, стабільність цін та ін., але і ефективну систему соціального захисту населення, екологічної безпеки тощо.

Організаційний підхід. Цей підхід є одним із найбільш поширених у науковому колі і вважається свого роду базовим підходом в економічній теорії. Класифікація економічних систем на основі способу організації господарської діяльності враховує такі ознаки: форма власності на фактори виробництва; хто і як приймає основні економічні рішення; спосіб координації економічної діяльності; мотиви, що стимулюють ведення

економічної діяльності. На основі врахування цих критеріїв виділяють такі види економічних систем: традиційна, планова, ринкова та перехідна економіка.

2.3 Типи та моделі економічних систем

Одним із основних різновидів економічних систем є *традиційна економіка*, особливістю якої є те, що традиції та звичаї визначають практику використання ресурсів. Для країн з традиційною економікою характерно: існування різних форм господарювання, заснованих на різних формах власності, у т. ч. у багатьох випадках зберігається общинна власність; наявність малих приватних власників та малого товарного виробництва. Цей тип економіки заснований на відсталій техніці, пануванні ручної праці, а також сільськогосподарському виробництві. У свою чергу використання передових технологій, поширення нової інформації стримується традиціями та звичаями, що склалися в суспільстві. До типових представників належать селянські господарства, ремісники.

Іншим видом економічних систем є *планова економіка*, при якій економічні ресурси належать державі, спрямування і координація економічної діяльності здійснюються за допомогою централізованого управління, економічні рішення приймаються відповідними органами державної влади (міністерствами, комітетами, комісіями). Для забезпечення збалансованості і координації економічної діяльності і досягнення пріоритетних цілей соціально-економічної політики розробляються плани соціально-економічного розвитку країни. Розрізняють демократичний і командний типи планової економіки [18].

Демократична планова економіка передбачає обов'язкове панування державної власності на економічні ресурси. Однак поряд із нею може існувати і приватна власність на ресурси. Виконання економічних показників, визначених у рамках розроблених планів, є обов'язковим для державних підприємств. У свою чергу для інших учасників економічної діяльності планові показники мають суто рекомендаційний характер. Елементи демократичної планової економіки успішно застосовуються багатьма розвиненими країнами.

Командна планова економіка, на противагу демократичній, являє більш жорстку модель економіки. Вона протягом декількох десятиліть панувала в СРСР, а також деяких країнах Східної Європи та Азії. При командній плановій економіці національне господарство функціонує на основі централізованого планування, яке передбачає розроблення безлічі економічних показників, що охоплюють всі сфери діяльності, і їх виконання є обов'язковим для підприємств. При цьому збалансованість економіки досягається адміністративними методами.

При використанні командного типу економіки виробники не мають можливості самостійного вибору постачальників сировини, устаткування, а також здійснення збуту продукції. У свою чергу споживачі обмежені у виборі продукції. Тобто конкуренція на ринку відсутня. Домінування адміністративних методів регулювання на макро- і мікрорівні в багатьох колишніх соціалістичних країнах призводило до певного дефіциту товарів і послуг. Гібридною формою командної економіки є ринковий соціалізм. Проте його практичне втілення деякими країнами довело свою неефективність.

Найбільш активного впровадження набула *ринкова економіка*, заснована на товарно-грошових відносинах, домінуванні приватної форми власності на економічні ресурси, а також вільної конкуренції на ринку виробників та споживачів. Збалансованість економіки досягається на основі ринкового механізму, основними елементами якого є попит та пропонування. Зважаючи на відповідність цих категорій і формується ціна на продукцію, а також приймається рішення щодо нарощення або скорочення виробництва того чи іншого продукту.

Особливістю ринкової економіки є економічна самостійність виробників, що стимулює їх до більш ефективної діяльності і загалом покращення їх відповідальності. Виробники продукції зацікавлені в кінцевих результатах праці. Це сприяє впровадженню досягнень науки і техніки, економії ресурсів, підвищенню кваліфікації персоналу тощо.

Ринкова економіка як найбільш гнучка економічна система, що трансформується під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, пройшла декілька етапів власного історичного розвитку: класичний капіталізм, змішана економіка, соціальна ринкова економіка.

Перехідна економіка являє собою економіку, що перебуває в процесі переходу (трансформації) від однієї економічної системи до іншої. Нині економіка багатьох постсоціалістичних країн характеризується як перехідна економіка. У цих країнах відбувається перехід від командної планової економіки до ринкової економіки. Її характерною рисою є одночасне існування економічних відносин як діючої до цього, так і нової системи, що починає зароджуватися. З огляду на це, перехідному етапу властиві загострення соціально-економічних конфліктів і поглиблення кризових явищ, нівелювання яких відбувається в міру сформованості нової системи. Для економіки перехідного типу також характерна наявність різних типів господарювання і форм власності на економічні ресурси.

2.4 Етапи розвитку ринкової економіки

Як зазначалося вище, ринкова економіка пройшла декілька стадій становлення та розвитку: класичний капіталізм, змішана та соціальна ринкова економіка. *Класичний капіталізм* характерний для розвинених країн періоду XVIII ст. – перших десятиліть ХХ ст. Йому властиві такі ключові ознаки: наявність приватної власності на економічні ресурси; вільна конкуренція, відсутність бар'єрів входу на ринок, вільний перелив капіталу з однієї галузі в іншу; наявність незалежних виробників, які самостійно функціонують; наявність безлічі незалежних споживачів; стихійний характер встановлення цін під впливом попиту та пропонування; еквівалентний обмін за вартістю; орієнтація підприємців на максимізацію прибутку, що стимулює їх до пошуку шляхів економії ресурсів, впровадження нової техніки тощо. Класичний капіталізм здійснив істотний внесок у забезпечення розвитку техніки та, власне, самої людини. Однак на початку ХХ ст. такий механізм господарювання вже не відповідав новим потребам, що призвело до його трансформації в змішану економіку [17–18].

Змішана економіка (сучасний капіталізм) прийнято розуміти як економіку, що функціонує на основі поєднання ринкового механізму і державного регулювання економіки. Для вказаного типу економіки характерна наявність суб'єктів як державного, так і приватного сектора, і активна роль держави в

регулюванні економічних процесів. Зокрема останнє зумовлено впливом науково-технічного прогресу, який спричинив появу нових галузей та більш складного обладнання, принципово нових видів матеріальних ресурсів, також постала гостра потреба в розвитку інфраструктури. Підвищуються вимоги до професійного рівня працівника і значна увага приділяється розвитку людини, її потребам і забезпеченню соціального захисту. Реалізація цих завдань в умовах змішаної економіки покладається на державу. Елементи планової економіки активно використовуються як на мікро-, так і на макрорівні. У першому випадку мова йде про внутрішньофірмове планування, у другому – державне регулювання економіки. Державне регулювання економіки дає можливість скорегувати попит і пропонування на макрорівні. Суттєва роль в досягненні збалансованості економіки відводиться державним програмам розвитку окремих галузей та регіонів. У напрямі покращення соціальної захищеності населення створюються системи соціального захисту (державні і приватні фонди соціального страхування та соціального забезпечення), що створює передумови для зародження соціальної ринкової економіки.

Вперше поняття «*соціальна ринкова економіка*» з'явилося в Німеччині, де було визначено основні напрямки концепції соціальної ринкової економіки. Соціальна ринкова економіка є найбільш розвиненою формою ринкової економіки, оскільки принцип вільного ринку поєднується з соціальним порядком та соціальним прогресом. Соціальній ринковій економіці притаманні різні моделі її реалізації, обумовлені національною специфікою, зокрема розрізняють німецьку, шведську, голландську, японську та інші моделі.

Соціальне спрямування ринкової економіки означає, що ринкова економіка орієнтована на вирішення як економічних, так і соціальних цілей; ринкова економіка обмежується там, де вона неефективна і може призвести до соціально небажаних результатів.

Важливою рисою соціальної ринкової економіки є те, що вона функціонує на основі економічного і соціального порядків. Зокрема, *економічний порядок* слід розглядати як правила, що регулюють організаційну будову економіки, процеси, що їй характерні, а також сукупність інститутів, відповідальних за

управління економікою і надання їй певної організаційної форми. Економічний порядок включає такі складові: порядок, який регулює право власності; конкурентний, фінансовий та податковий порядок; порядок, що регулює зовнішньоекономічну діяльність тощо.

Соціальний порядок являє собою сукупність інститутів і норм, що визначають соціальне становище громадян та окремих груп населення, а також соціальні відносини між членами суспільства. Соціальний порядок охоплює такі компоненти: порядок у сфері праці; порядок в системі соціального захисту населення; майновий, житловий та екологічний порядок тощо.

Лекція 3. ЕКОНОМІЧНІ ПОТРЕБИ, БЛАГА, РЕСУРСИ. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ

План лекції

3.1 Визначення сутності понять «потреба» і «економічна потреба» та їх основних видів.

3.2 Економічні блага та їх роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни.

3.3 Поняття економічних ресурсів та їх типологізація.

3.4 Основні учасники економічного процесу.

3.5 Соціально-економічна ефективність.

3.1 Визначення сутності понять «потреба» і «економічна потреба» та їх основних видів

Реалізація потреб людини є метою будь-якої економіки. У загальному вигляді *потреба* являє собою необхідність у чому-небудь насущному для підтримки життєдіяльності та розвитку організму, особистості, соціальної групи, суспільства в цілому. Виділяють значну кількість підходів до класифікації потреб. Однак ключову роль у суспільному розвитку відіграють економічні потреби.

Економічні потреби – це частина потреб суспільства, необхідна для збереження, життєдіяльності та розвитку суб'єктів економіки. Саме на задоволення економічних потреб і спрямована діяльність будь-якого підприємства, що реалізується на основі виробництва продукції для подальшого споживання суспільством. Таким чином, існує тісний взаємозв'язок між потребами і виробництвом: з одного боку, потреба – це двигун виробництва та стимул для його вдосконалення, а з іншого – виробництво, створюючи конкретні продукти, стимулює потреби в них. Економічні потреби з плином часу і розвитком науково-технічного прогресу постійно зростають, ускладнюючись та диференціюючись. В економічній теорії це явище отримало назву *закону зростання потреб* [17–18].

Економічні потреби умовно поділяють на предмети першої необхідності (продукти харчування, одяг, житло тощо) і предмети розкоші. Однак такий поділ економічних потреб має суб'єктивний характер, оскільки залежить від рівня економічного розвитку країни і дохідності населення та інших суб'єктивних факторів. Вагоме значення для аналізу економічних потреб має їх поділ на матеріальні та духовні. У міру економічного зростання країни витрати населення на задоволення духовних потреб також зростають. У свою чергу слід зауважити, що зі зростанням абсолютного розміру доходу його частка, спрямована на придбання продуктів першої необхідності, залишається незмінною [17–18].

Розроблення і реалізація стратегії соціально-економічного розвитку на мікро- і макrorівні вимагають детального аналізу структури потреб, рівня споживання конкретної продукції та визначення платоспроможного попиту на неї. Останній являє собою попит споживачів, які готові придбати продукцію в даний момент за поточними цінами. Вивчення споживчого попиту набуває особливої значущості для ведення успішного бізнесу.

3.2 Економічні блага та їх роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни

У загальному розумінні благо являє собою все те, за допомогою чого реалізуються людські потреби. Умовно блага можна поділити на дві загальні групи: природні блага (земля,

повітря, вода тощо) і блага, які є результатом господарської діяльності людей. Останні отримали назву економічних благ. Тобто *економічне благо* є продуктом, створеним у результаті господарської діяльності людей. Економічні блага характеризуються такими рисами, як корисність і ресурсомісткість. Корисність економічних благ полягає в тому, що за їх допомогою задовольняються економічні потреби. Ресурсомісткість характеризує витрати, необхідні для створення економічних благ.

Наразі в науковій літературі сформувалася значна кількість підходів до класифікації економічних благ. Відтак за *матеріальною (речовою) ознакою* економічні блага поділяються на матеріальні та нематеріальні. *Матеріальні блага* – це блага, які мають речову форму (продукти харчування, одяг, обладнання, житлові споруди тощо). Більшість матеріальних благ можуть накопичуватися, зберігатися тривалий час, надаватися споживачам незалежно від місця і часу їх створення. *Нематеріальні блага* характеризуються нематеріальною формою існування. До них належать інформація, результати інтелектуальної та творчої діяльності та особисті немайнові блага (здоров'я, життя, честь, гідність, ділова репутація тощо) [17–18].

Особливим різновидом *нематеріальних благ* є *послуги*, що, на відміну від матеріальних, не мають властивості накопичення і збереження протягом тривалого часу. Процес їх виробництва і споживання, як правило, збігається в часі і просторі. Існує безліч видів послуг, серед яких можна виділити такі основні з них: комунікаційні; розподільні; ділові; суспільні; соціальні.

До *комунікаційних послуг* належать послуги транспорту та зв'язку. Вони сприяють переміщенню вантажів та людей в просторі, а також передачі і прийманню інформації. *Розподільчі послуги* (торгівля, матеріально-технічне постачання і збут, складське господарство) пов'язані з обслуговуванням процесу реалізації матеріальних благ. *Ділові послуги* націлені на створення необхідних передумов для ведення виробничої, комерційної та інших видів економічної діяльності і включають фінансові послуги, послуги страхування, послуги за операціями з нерухомістю, послуги маркетингу, лізингу, інжинірингу, аудиту, консалтингу тощо. *Суспільні послуги* (послуги органів державної влади) забезпечують стабільне функціонування та розвиток

суспільства. У міру розвитку ринкових відносин значення суспільних послуг посилюється і відповідно зростає необхідність у більш активній участі органів державної влади для ослаблення соціальних конфліктів у суспільстві, створення сприятливих умов для формування і впровадження нових технологій, нівелювання негативних наслідків сучасного типу економічного зростання. До *соціальних послуг* належать послуги освіти, охорони здоров'я, мистецтва і культури, соціального забезпечення тощо. Соціальні послуги спрямовані на підвищення якості життя населення, зміцнення його здоров'я, посилення інтелектуального та духовно-морального потенціалу суспільства, реалізацію прав населення і задоволення духовних потреб.

Залежно від особливостей функціонального призначення в суспільному виробництві економічні блага поділяються на виробничі і споживчі блага. Зокрема, *виробничі блага* – це продукти праці, що застосовуються для створення нових економічних благ суб'єктами господарювання. Їх споживання має проміжний характер і використовується економічними суб'єктами економіки як необхідна передумова подальшого розвитку виробництва. До виробничих благ належать обладнання, сировина, матеріали, ділові послуги тощо. Виробничі блага не залишають сферу виробництва. Наприклад, сталь, що є продуктом праці металургійного комбінату, використовується і надалі у виробництві як сировина для автомобільного заводу. У свою чергу *споживчі блага* – продукти праці, що надходять в особисте споживання населення (продукти харчування, одяг, житло, послуги освіти, культури, туризму тощо) [17–18].

Залежно від місця створення економічні блага поділяються так: на внутрішні (створені вітчизняними підприємствами) та зовнішні блага (вироблені за межами країни).

Залежно від характеру споживання економічні блага класифікуються на приватні і суспільні блага. До *приватних благ* належать блага, які спожиті однією особою і не можуть одночасно бути спожитими іншою особою. *Приватним благам притаманні такі економічні властивості*: надання блага одному споживачеві зменшує можливості його використання іншим споживачем; споживання блага групою осіб неможливо; вигода, одержувана від споживання блага, належить тому, хто його використовує.

До *суспільних благ* належать блага, які у випадку споживання однією особою будуть доступні для споживання й іншим особам. Економічні властивості приватних благ визначають специфіку попиту на них та їх пропонування. Серед *основних властивостей приватних благ* слід виділити такі: споживання благ не приводить до зменшення обсягу споживання інших благ; виключити будь-кого з споживання цих благ неможливо; індивідуальний попит на такі блага показує одночасно сукупний попит [17–18].

3.3 Поняття економічних ресурсів та їх типологізація

Створення економічних благ, необхідних для задоволення потреб, вимагає наявності необхідного обсягу економічних ресурсів. У загальному вигляді *економічні ресурси* – це чинники виробництва, які використовуються в процесі створення продуктів. *До економічних ресурсів належать*: природні ресурси; трудові ресурси; капітал; підприємницька здатність, науково-технічний прогрес.

Під природними ресурсами розуміються орні землі, ліси, родовища мінералів та нафти, водні ресурси тощо. Саме природні ресурси є складовою частиною національного багатства країни. Конституцією України (стаття 13) закріплено право власності на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які перебувають у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією [6].

Загальна територія України – 603,5 тис. км². Ліси та лісовкриті площі станом на 1 січня 2020 р. займають 10,7 млн га (17,7 % території). Загальна площа сільськогосподарських угідь досягає 41,3 млн га, у т. ч. рілля – 32,8 млн га. Територією України протікає близько 63 тис. річок із загальною довжиною понад 206 тис. км [15].

Щодо стану запасів родовищ корисних копалин України слід зазначити, що на сьогодні на обліку перебуває 444 родовища

природного газу (з них 272 об'єкти, що розробляються) з рівнем балансових (видобувних) запасів 804,4 млрд м³, з яких у розробці – 694,9 млрд м³; 205 родовищ нафти (з них 138 об'єктів, що розробляються) з рівнем балансових (видобувних) запасів 99,9 млн т, з яких у розробці – 82,3 млн т; 1049 родовищ кам'яного вугілля (з них 469 об'єктів, що розробляються) з рівнем балансових запасів 41,4 млрд т, з яких у розробці – 11,2 млрд т; 60 родовищ залізничної руди (з них 26 об'єктів, що розробляються) з рівнем балансових запасів 18,9 млрд т, з яких у розробці – 7,7 млрд т тощо [14, 15].

Під *трудовими ресурсами* в економіці розуміється сукупність людей, що володіють фізичними і розумовими здібностями, які застосовуються ними в процесі створення економічних благ. У статті 43 Конституції України наголошено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Станом на 1 січня 2020 р. робоча сила в країні налічує 18,1 млн осіб у віці від 15 до 70 років, з яких 17,4 млн осіб – працездатного віку [15].

У широкому сенсі *капітал* – це сума матеріальних, грошових та інтелектуальних засобів, що використовуються в процесі створення економічних благ. У бухгалтерському обліку капіталом є всі активи (кошти) підприємства. За функціональним призначенням капітал поділяється на реальний, втілений у факторах виробництва, і грошовий. У свою чергу реальний капітал включає основний і оборотний капітал (або основні та оборотні фонди). До основного капіталу, як правило, належить майно, яке має термін служби більше одного року. Основний капітал включає будівлі, споруди, машини, обладнання, транспортні засоби, інструменти тощо. Елементами оборотного капіталу є сировина, паливо, енергія, матеріали, напівфабрикати тощо (у бухгалтерському обліку оборотні активи включають і незавершене виробництво, готову продукцію, грошові кошти тощо) [17–18].

Підприємницька здатність – це здатність об'єднувати економічні ресурси в єдиний процес виробництва. Виділяють два основних підходи до розуміння підприємницької здатності: *підприємницька здатність* як діяльність, спрямована на отримання прибутку, і *підприємницька здатність* як організація нової економічної активності або продовження вже наявної на новій інноваційній основі. Найбільш поширеним є друге визначення. Основи цієї концепції були розроблені Дж. Шумпетером. Такий підхід дає змогу розглядати діяльність багатьох підприємств, у т. ч. і соціальної сфери, з позицій підприємницької активності.

В умовах економіки, заснованої на інформаційних технологіях, одним із визначальних економічних ресурсів стає *науково-технічний прогрес*, що являє собою процес створення та використання нових знань, які застосовуються в господарському житті суспільства.

Важливо враховувати, що економічні ресурси перебувають між собою в певному кількісному і якісному співвідношенні. Наприклад, придбання підприємством складного обладнання вимагає наявності відповідного персоналу. В умовах ринкової економіки кожному економічному ресурсу притаманний свій ринок, що характеризується певною специфікою попиту і пропонування.

Зважаючи на те, що *всі економічні ресурси обмежені, виникає проблема їх ефективного використання*. Тим паче на тлі постійного зростання потреб суспільства, які загалом є необмеженими. З огляду на це, виникає необхідність вирішення складного економічного завдання: як задовольнити постійно зростаючі потреби при обмежених економічних ресурсах. Залежно від успіху його вирішення можна робити висновок про ефективність функціонування економіки.

Кожен економічний ресурс має свого власника, який має право отримувати за використання ресурсів певний дохід. *Економічні ресурси можуть принести різні види доходу: природні ресурси* можуть приносити такий вид доходу, як рента; доходом від використання *трудових ресурсів* є заробітна плата; власник *капітальних ресурсів* як оплату за їх використання отримує відсоток та прибуток; підприємницький дохід є доходом від використання такого економічного ресурсу, як *підприємницька*

здатність; власник інноваційних знань як оплату за їх використання отримує дохід від інтелектуальної власності [20–21].

3.4 Основні учасники економічного процесу

Загалом розрізняють суб'єкти та об'єкти економіки. *Суб'єктами економіки* є особи, які самостійно приймають економічні рішення. Це можуть бути домогосподарства, підприємства, банківські установи, органи державної влади тощо. Їх також називають основними учасниками економічного процесу. До *об'єктів економіки* належить все те, з приводу чого приймаються економічні рішення.

Суб'єкти економіки в умовах домінування ринкової економіки поділяються на такі види: домашні господарства або домогосподарства, підприємства і держава. Зокрема, *домогосподарства* являють собою економічних агентів, пов'язаних із веденням домашнього господарства, тобто переважно зі споживанням. Це може бути одна людина або група осіб. Їх основною функцією є споживання економічних благ. Вони також беруть участь у процесі інвестування. Основний дохід домашніх господарств формується за рахунок надання таких економічних ресурсів, як праця, капітал, земля [7–9].

Підприємства як суб'єкти економіки являють собою самостійні господарські одиниці, основним завданням яких є створення економічних благ і забезпечення процесів інвестування.

Держава – це сукупність урядових організацій, що здійснюють юридичну та політичну владу для забезпечення функціонування економіки і досягнення суспільних цілей. Основним завданням держави є захист та задоволення суспільних інтересів, вирішення соціально-економічних питань, пов'язаних із забезпеченням подальшого розвитку суспільства тощо. В умовах соціально орієнтованої ринкової економіки держава відіграє важливу роль в її становленні та функціонуванні і є невід'ємним елементом економіки.

Кожен із учасників економічного процесу орієнтується на задоволення власних інтересів. Так, наприклад, домогосподарства прагнуть отримати максимальну користь від придбаних благ. Діяльність підприємства зосереджена на

максимізації прибутку і задоволенні потреб споживачів. Держава орієнтована на задоволення інтересів суспільства в цілому. Місце і роль кожного суб'єкта економічної діяльності залежать від того, яким економічним ресурсом він володіє. Економічні ресурси використовуються найбільш ефективно, а їх власники максимально реалізують свої цілі, якщо останні перебувають між собою в певному взаємозв'язку і об'єднані спільним інтересом.

3.5 Соціально-економічна ефективність

Результативність економічної діяльності, яка характеризується відношенням отриманого економічного ефекту, тобто результату, до витрат чинників, ресурсів, які були витрачені на отримання цього результату, отримала назву *економічної ефективності*. Вона є одним із ключових показників, що характеризують доцільність ведення економічної діяльності. Економічна ефективність розраховується на різних рівнях господарювання: національної економіки в цілому, конкретних галузей, окремих підприємств тощо.

Економічна ефективність дає змогу зробити висновок про очікуваний економічний ефект або збиток. Вона розраховується на основі системи показників, основними з яких є: якість продукції, продуктивність праці, фондоозброєність, фондвіддача, фондоемність, матеріаломісткість, прибуток, рентабельність тощо.

Відтак *якість продукції* – це сукупність властивостей, які обумовлюють її придатність задовольняти певні потреби споживачів відповідно до її призначення. Покращення якості продукції – важлива умова зростання економічної ефективності економіки. У свою чергу *ціна продукції* є грошовим виразом її вартості [1–2].

Продуктивність праці – це показник, який характеризує ефективність використання трудових ресурсів підприємства і показує здатність працівників випускати певну кількість продукції за одиницю часу. На зростання продуктивності праці впливають такі чинники, як рівень кваліфікації працівників, стан технічної бази, методи організації виробництва тощо [17].

Важливою умовою забезпечення високої результативності діяльності підприємства є ефективне використання його *основних*

виробничих фондів, що являють собою засоби праці, які багаторазово використовуються у виробничому процесі, зберігаючи матеріально-речову форму, і поступово переносять свою вартість на вартість виготовленої продукції шляхом амортизаційних відрахувань.

Ефективність використання основних виробничих фондів характеризується такими показниками: *фондовіддача*, *фондоємність*, *фондоозброєність*. Зокрема, *фондовіддача* визначається як обсяг продукції у розрахунку на одиницю основних фондів, використаних для її створення. *Фондоємність* – це показник, що характеризує відношення вартості основних засобів до вартості продукції, виробленої протягом року шляхом використання цих засобів. *Фондоозброєність праці* – це показник ефективності використання основних фондів, що відображає відношення їх вартості до чисельності працівників, тобто показує кількість основних фондів, що припадають на одного зайнятого. Для оцінки ефективності використання виробничої бази також використовують *показник виробничої потужності*, що являє собою максимально можливий випуск продукції підприємством за певний період (зміну, добу, місяць, рік) у встановленій номенклатурі і асортименті при повному завантаженні обладнання і виробничих площ [17].

Оборотні засоби підприємства – це частина засобів виробництва, яка бере участь у виробничому циклі один раз і повністю переносить свою вартість на собівартість виготовленої продукції. *Оборотні засоби підприємства відрізняються від основних фондів* тим, що беруть участь у виробничому процесі лише один раз і одразу переносять свою вартість на вартість виготовленої продукції. *Ефективність використання оборотних засобів підприємства* характеризують такі показники, як коефіцієнт оборотності і середня тривалість одного обороту. Коефіцієнт оборотності оборотних засобів демонструє співвідношення виручки і середньої за період суми оборотних активів. Значення показника говорить про кількість оборотів, які здійснили оборотні активи. Середня тривалість одного обороту демонструє період, протягом якого оборотні активи здійснюють один повний оборот. Показник розраховується як співвідношення добутку кількості днів у році на середньорічну суму оборотних активів до суми виручки [17].

Одним із ключових показників, що відображає результативність економічної діяльності підприємства, є прибуток. *Прибуток* – це частина доходу, що залишається підприємству після відшкодування витрат на виробництво і реалізацію продукції та інші види діяльності.

В Україні станом на кінець 2018 р. кількість підприємств, діяльність яких охарактеризувалася отриманням прибутку, досягла 73,9 % від їх загальної кількості (сукупний розмір чистого прибутку – 584,4 млрд грн). При цьому зберігається і високий рівень збитковості суб'єктів підприємництва – 26,1 % від їх загальної кількості (сукупний розмір збитку – 296,1 млрд грн). Слід відзначити, що 124,3 млрд грн збитків зосереджено в промисловій галузі (27,6 % від загальної кількості підприємств сектора), 50,1 млрд грн – у сферах транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (26,4 % відповідно), 30,2 млрд грн – оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (23,1 % відповідно), 22,9 млрд грн – сільському, лісовому та рибному господарстві. Найбільш висока частка збиткових підприємств зосереджена у таких видах економічної діяльності, як «мистецтво, спорт, розваги та відпочинок» (36,9 % від загальної кількості підприємств галузі), «операції з нерухомим майном» (36,8 % відповідно), «фінансова та страхова діяльність» (36,3 % відповідно) [15].

Рентабельність – відносний показник ефективності діяльності підприємства, що відображає використання економічних ресурсів. Розрізняють рентабельність продукції, активів, виробництва, підприємства загалом. Зокрема *рентабельність продукції* – співвідношення величини прибутку від реалізації продукції (робіт, послуг) і витрат на її виробництво та реалізацію. *Рентабельність активів* – співвідношення прибутку і середньої вартості активів підприємств. *Рентабельність виробництва* – це співвідношення балансового прибутку і середньої вартості основних фондів та матеріальних оборотних коштів підприємства. *Рентабельність підприємства* – це співвідношення прибутку і середньої вартості основних фондів та оборотних коштів підприємства [17].

Іншим важливим показником, що характеризує доцільність ведення економічної діяльності, є соціальна ефективність.

Соціальна ефективність – це співвідношення отриманого соціального ефекту і витрат, що сприяють його досягненню. Соціальний ефект полягає насамперед в задоволенні потреб суспільства в послугах освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, культури тощо.

Соціальна ефективність тісно пов'язана з такими поняттями, як *рівень життя і якість життя* населення, що характеризують сукупність умов життя населення країни, зміст і умови праці, житлові умови, екологічну ситуацію, духовні та культурні умови життя тощо. Соціальна ефективність передбачає, що економічні рішення насамперед узгоджуються з урахуванням соціальних цілей. Наприклад, при прийнятті рішення про будівництво нового підприємства беруться до уваги не лише перспективи отримання прибутку, але й розглядаються наслідки його створення з точки зору екологічної і суспільної оцінки.

Важливо враховувати, що економічна і соціальна ефективність перебувають у тісному взаємозв'язку. *Наразі ефективність економічної діяльності оцінюється з позицій соціально-економічної ефективності.* Економічна ефективність створює передумови для максимального досягнення соціальної ефективності. У той же час соціальна ефективність здійснює істотний вплив на економічну ефективність. При цьому слід врахувати, що соціальна ефективність проявляється не відразу, а протягом ряду економічних циклів. Тому вона відбивається на економічній ефективності наступних років.

Соціально-економічна ефективність на рівні національної економіки оцінюється за допомогою таких показників, як збільшення обсягу національного виробництва, зміна макроекономічних показників. Проте оцінювання соціально-економічної ефективності ускладнюється тим, що соціальна і економічна ефективність не завжди піддаються кількісній оцінці.

При формуванні державної політики слід зважати на те, що підвищення соціально-економічної ефективності є одним із ключових завдань, для вирішення якого доцільним є впровадження досягнень науково-технічної революції, застосування сучасних методів управління, підвищення кваліфікації працівників, впровадження гнучкої системи оподаткування тощо.

Лекція 4. ВЛАСНІСТЬ: СУТНІСТЬ ТА ФОРМИ. ЕКОНОМІЧНІ ІНТЕРЕСИ

План лекції

- 4.1 Поняття «власність». Об'єкти та суб'єкти власності.
- 4.2 Право власності. Основні форми власності в Україні.
- 4.3 Трансформація відносин власності в Україні.

4.1 Поняття «власність». Об'єкти та суб'єкти власності

Відносини власності є визначальними в сукупності економічних відносин суспільства. Вони істотно впливають на економічний механізм, розвиток економічної системи, а також на практичну реалізацію соціально-економічної політики.

В економічній теорії сформовано низку підходів до розуміння власності. Тривалий час домінувала концепція, яка визначала власність як ставлення до речі. При цьому підкреслювалося, що прагнення оволодіти речами, властиве людині, є її природним інстинктом. Однак розвиток суспільних відносин зумовив перегляд цієї концепції і *власність стала розглядатися перш за все як соціальне, а не природне явище.*

Наразі *власність* у широкому сенсі розглядається як система відносин між людьми, що характеризує форму привласнення благ, і, насамперед, форму привласнення чинників виробництва. При цьому слід розрізняти власність як економічну та юридичну категорію. *Власність як економічна категорія* відображає відносини власності, які виникають між людьми в процесі суспільного виробництва. *Власність як юридична категорія* лише констатує ці відносини за допомогою особливих юридичних норм, правил і процедур.

Розрізняють суб'єкти і об'єкти власності. *Суб'єктами власності* є особи, які вступають у відносини власності. Це фізичні та юридичні особи, держава. *Об'єкти власності* об'єднують все те, з приводу чого виникають відносини власності. Це природні ресурси, будівлі, споруди, обладнання, цінні папери, гроші, результати інтелектуальної праці тощо. В умовах ринкової економіки у власності фізичних та юридичних

осіб може бути будь-яке майно, за винятком окремих його видів, передбачених законом [17–18].

4.2 Право власності. Основні форми власності в Україні

В Україні регулювання відносин власності закріплено в Конституції України, яка визначила коло об'єктів і суб'єктів права власності (ст. 13, 41, 142, 143), рівність усіх суб'єктів права власності (ст. 13), гарантії права власності й обов'язки власників (ст. 13, 41) та встановила, що правовий режим власності має визначатися виключно законами України (пункт 7 частини першої ст. 92). Також право власності та інші речові права регулюються Цивільним кодексом України (книга третя). Відповідно до ст. 316 Кодексу правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Власникові належать *права володіння, користування та розпорядження* своїм майном. Цивільним кодексом закріплено право українського народу, право державної, приватної та комунальної власності [6, 16].

Зокрема, *право володіння* – це фактичне оволодіння об'єктом власності; без цього права всі інші права власності не можуть бути реалізовані. Право володіння виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, встановлених законом [6, 16].

Право користування – це процес вилучення корисних властивостей з об'єктів власності і (або) отримання від нього доходів. Право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом [16].

Право розпорядження – це дії, пов'язані з відчуженням об'єкта власності; це можливість власника на свій розсуд і в своїх інтересах здійснювати дії, що визначають юридичну долю майна. Це право визначає можливість реально розпоряджатися об'єктами власності. У практичній діяльності існують такі види розпоряджень, як продаж, дарування, обмін, передача у спадщину, здача в оренду, заставу та ін.

Важливим елементом відносин власності є відносини набуття та припинення права власності. *Право власності може виникнути* таким шляхом: у результаті виготовлення нової речі суб'єктом власності для себе; отримання доходу, продукції від використання майна; договору купівлі-продажу, міни (бартеру), дарування чи іншої угоди відчуження цього майна; внесення повного пайового внеску членами житлового, житлово-будівельного, дачного, гаражного чи іншого кооперативу тощо. *Права власності припиняються*: при відчуженні власником свого майна іншим особам; відмову власника від права власності; знищення майна; припинення юридичної особи чи смерті власника тощо. Примусове вилучення у власника майна не допускається, крім випадків, передбачених законом [16].

Право власності може належати одній особі (власнику) або групі осіб – спільна (колективна) власність.

Право власності однієї особи (власника) означає, що майно, що перебуває у власності цієї особи, належить їй на праві індивідуальної власності. У цьому випадку власник (юридична або фізична особа, держава) самостійно вирішує питання, пов'язані зі відносинами володіння, користування і розпорядження майном.

Право спільної власності означає, що майно, яке перебуває у власності двох або декількох осіб, належить їм на праві спільної власності. В рамках спільної власності розрізняють спільну часткову і спільну сумісну власність. Право часткової власності передбачає, що майно двох або декількох осіб перебуває у спільній власності з визначенням частки кожного з власників у праві власності. Розпорядження майном, що перебуває у спільній частковій власності, здійснюється за згодою всіх її учасників. У той же час учасник часткової власності має право на свій розсуд передати, подарувати, заповісти, віддати в заставу свою частку [16].

Основою сучасної ринкової економіки є приватна власність. Власники об'єктів приватної власності самостійно приймають економічні рішення, мають повне право економічної свободи. Суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи, які можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не

можуть їм належати. Склад, кількість та вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб, не є обмеженими. Законом може бути встановлено обмеження розміру земельної ділянки, яка може бути у власності фізичної та юридичної особи. Приватна власність сприяє більш ефективному та відповідальному веденню економічної діяльності.

Багатьма економістами приватна власність розглядається в розрізі індивідуальної (особистої, одноосібної) та колективної форм приватної власності. Зокрема *індивідуальна власність* розглядається як вид власності, коли право власника на майно належить одній особі. При цьому суб'єктом індивідуальної власності може бути як фізична, так і юридична особа. Об'єктами індивідуальної власності можуть бути грошові кошти, цінні папери, транспортні засоби, житло тощо.

Колективна власність – це така форма власності, при якій право власності належить групі осіб. Найбільш поширеними формами колективної власності є кооперативна, партнерська і акціонерна власність. Зокрема, *кооперативна власність* – це власність осіб, що об'єднали свої кошти для ведення спільної діяльності. Кооперативна власність виникає в результаті грошових та інших майнових внесків осіб (членів кооперативу), доходів, отриманих від реалізації продукції. *Партнерська власність* виникає, коли право власності належить двом і більше особам. Вона утворюється в результаті добровільних внесків учасників партнерства. *Акціонерна власність* – це колективна власність, яка виникає в результаті випуску та реалізації акцій. Власники акцій належать до суб'єктів акціонерної форми власності, яка є найбільш досконалою і гнучкою її формою.

Важливе місце в системі економічних відносин поряд з приватною власністю належить державній формі власності. Відповідно до прийнятого у лютому 1991 р. закону про власність до державної власності належали загальнодержавна (республіканська) власність і власність адміністративно-територіальних одиниць (комунальна власність). Наразі Цивільним кодексом України закріплено право власності українського народу, право приватної, державної та комунальної власності [16].

Зокрема, *державна власність* – це форма власності, коли право власності належить державі. Об'єктами управління

державної власності є: майно, яке передане казенним підприємствам в оперативне управління; майно, яке передане державним комерційним підприємствам, установам та організаціям; майно, яке передане державним господарським об'єднанням; корпоративні права, що належать державі у статутних капіталах господарських організацій; державне майно, що забезпечує діяльність Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; державне майно, передане в оренду, лізинг; державне майно, передане та/або створене (збудоване) на підставі договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства (у т.ч. концесійного договору); державне майно, що перебуває на балансі господарських організацій і не увійшло до їх статутних капіталів або залишилося після ліквідації підприємств та організацій; державне майно, надане суб'єкту господарювання на праві господарського відання тощо [16].

Станом на 01 квітня 2020 р. в Єдиному реєстрі об'єктів державної власності обліковуються: 1) 20,2 тис. юридичних осіб, які діють лише на основі державної власності і належать до сфери управління відповідного суб'єкта управління; 2) 437 господарських організацій з корпоративними правами держави; більше 1 млн об'єктів державного майна, з яких: 560,0 тис. об'єктів нерухомого майна державних підприємств, установ, організацій; 585,0 тис. об'єктів державного майна, яке не увійшло до статутних капіталів господарських товариств у процесі корпоратизації, але залишилося на їх балансі; 26,2 тис. об'єктів державного майна, яке не увійшло до статутних капіталів господарських товариств у процесі приватизації, але залишилося на їх балансі [5].

У комунальній власності є майно, у тому числі грошові кошти, яке належить територіальній громаді. Управління майном, що є у комунальній власності, здійснюють безпосередньо територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування. *Право комунальної власності* – право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і у своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Підставою для набуття права

комунальної власності є передача майна територіальним громадам безоплатно державою, іншими суб'єктами права власності, а також майнових прав, створення, придбання майна органами місцевого самоврядування [10].

Загалом встановлення державної власності дає змогу забезпечити єдине централізоване регулювання процесу створення та розподілу найважливіших благ з відповідним виділенням необхідних ресурсів, що створює передумови для забезпечення рівних можливостей доступу до такого роду благ для різних суб'єктів економіки. Однак разом з тим слід вказати і на певні недоліки, притаманні державній власності, основними з яких є: обмеженість державних коштів, що спрямовуються на створення економічних благ, бюрократичний стиль управління, незацікавленість у використанні нових досягнень науки і техніки, відсутність стимулів до раціонального використання ресурсів, зростання якості продукції. Все це призводить до того, що державні підприємства і організації виявляються часто менш ефективними в порівнянні з аналогічними приватними структурами.

Існування в країні різних форм та відносин власності в значній мірі обумовлено багатоаспектністю економічних інтересів. Загалом *економічні інтереси* – це обумовлені відносинами власності мотиви та стимули економічної діяльності, направлені на задоволення потреб суспільства. Виділяють *особисті, колективні та суспільні інтереси*.

Особисті інтереси спрямовані на задоволення потреб окремої людини. *Колективні інтереси* виражають необхідність задоволення потреб окремих груп населення, об'єднаних однаковою положенням в економіці. *Суспільні інтереси* спрямовані на задоволення потреб суспільства в цілому.

В умовах домінування ринкової економіки переважне місце займають особисті інтереси, оскільки вони є головним стимулом для ведення економічної діяльності. Так, наприклад, виробники, орієнтуючись на реалізацію особистих інтересів (нарощення доходу, покращення рівня життя), сприяють задоволенню суспільних потреб (насичення ринку товарами і послугами, покращення їх якості, оновлення асортименту). У свою чергу в *соціально орієнтованій ринковій економіці поряд з особистими*

потребами значна увага приділяється реалізації колективних та суспільних інтересів. Політика країн з соціальною ринковою економікою формується таким чином, щоб задоволення потреб суспільства в цілому було вигідно для підприємств, окремих груп населення, громадян. У той же час зберігається існування протиріч між особистими, колективними і суспільними інтересами [1, 17–18].

4.3 Трансформація відносин власності в Україні

Економічний розвиток суспільства в ряді випадків зумовлює неминучість переходу однієї форми власності в іншу. *В умовах ринкової економіки трансформація видів і форм власності можлива в результаті здійснення націоналізації і приватизації. Перехід від однієї форми власності до іншої може відбуватися як еволюційним, так і революційним шляхом.*

Відтак *націоналізація* являє собою процес перетворення приватної власності в державну. Націоналізація може здійснюватися різними шляхами: через безоплатну експропріацію; повний або частковий викуп. Найбільшого розмаху націоналізація досягла в радянський період. З жовтня 1917 р. у країні розпочалася прискорена ліквідація приватної власності. Націоналізація здійснювалася методом повної і безоплатної конфіскації майна. За період грудня 1917 р. по лютий 1918 р. було націоналізовано велику кількість підприємств промисловості, а в червні 1918 р. прийнято декрет про націоналізацію великих підприємств усіх галузей промисловості. Також цей період ознаменувався націоналізацією банків, зовнішньої торгівлі, а в подальшому і землі. Як наслідок, в економіці затвердилося панування соціалістичної або суспільної (державної і кооперативно-колгоспної) власності, а в подальшому ці процеси набули форми одержавлення економіки, тобто виконання державою надмірних, не властивих їй функцій. Це призвело до монопольного становища держави в усіх сферах господарської діяльності, що виражалося так: панування державної власності (до початку 90-х років у колишньому СРСР склалася така структура форм власності: державна – 88,6 %, колгоспна – 8,7 %, кооперативна – 1,5 %, власність громадян –

1,2 %); монополія держави на прийняття основних економічних рішень [3].

Після розпаду СРСР у країнах пострадянського простору було зафіксовано активізацію процесів приватизації державного майна. *Приватизація* – це передача об’єктів державної власності іншим суб’єктам економіки (громадянам, підприємствам, організаціям). Приватизація передбачає зміну форми власності, перехід від державної до інших форм власності (приватної, змішаної). Об’єктами приватизації можуть бути велика промисловість, малі та середні підприємства промисловості і торгівлі, підприємства сфери послуг, житловий фонд, житлове будівництво, підприємства сільського господарства тощо. Після приватизації майно може стати власністю окремих громадян, банків, підприємств, акціонерних товариств.

У світовій практиці відомі дві форми проведення приватизації: *продаж державного майна*; *безкоштовна передача державного майна*. До найбільш поширених способів платного відчуження майна, що перебуває у державній власності, належать: повний продаж державних підприємств приватним особам, допуск приватного капіталу в державний сектор, продаж акцій підприємств всім бажаючим, купівля-продаж за конкурсом або на аукціонах тощо.

Конкурс (комерційний) передбачає продаж державних та муніципальних підприємств, а також активів ліквідованих підприємств при згоді покупців на виконання певних умов. Основними умовами перемоги в конкурсі є пропонування максимальної ціни і згода на виконання поставлених умов.

Інвестиційний конкурс проводиться аналогічно комерційному конкурсу і передбачає продаж державних та муніципальних підприємств, а також активів ліквідованих підприємств. Основними умовами перемоги в конкурсі є врахування обсягів та (або) термінів інвестицій в об’єкт приватизації – додатково до виконання (або замість) інвестиційної програми продавця. Комерційний і інвестиційний конкурси можуть проводитися шляхом як відкритих, так і закритих торгів.

Аукціон – це продаж підприємств і їхніх активів на відкритих торгах без виконання будь-яких умов. Покупець, який запропонував максимальну ціну, стає власником.

В Україні процес приватизації було анонсовано прийняттям у 1991 р. Концепції роздержавлення і приватизації підприємств, землі і житлового фонду. Концепцією планувалося завершення приватизації невеликих підприємств за 1–1,5 року, великих – за 4–5 років. На першому етапі продажу підлягали невеликі підприємства, майно підприємств, що ліквідувалися, об'єкти незавершеного будівництва, середні і великі підприємства сфери послуг, торгівлі, громадського харчування, легкої, переробної, деревообробної промисловості, сільського та житлового господарства, транспорту. На другому етапі приватизація переміщалася в зону великих підприємств стратегічних галузей, де зміна форми власності здійснювалась шляхом їх акціонування з наступним продажем акцій. За 5–7 років у державну власність мало перейти 60–65 % власності майна діючих підприємств.

Для здійснення державної політики у сфері приватизації державного майна у 1991 р. було створено *Фонд державного майна України*, який являє собою центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, що реалізує державну політику у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна, управління об'єктами державної власності, у т. ч. корпоративними правами держави щодо об'єктів державної власності, які належать до сфери його управління, а також у сфері державного регулювання оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності. Діяльність Фонду регламентується Законом України «Про Фонд державного майна України».

Фактично процес приватизації розпочався в 1992 р. Пріоритети та умови проведення приватизації, завдання та прогнози щодо зміни структури власності, а також заходи щодо організації процесу приватизації на 1992 р. було визначено в межах Державної програми приватизації майна державних підприємств. Також 1992 р. ознаменувався прийняттям низки нормативно-правових актів: «Про приватизацію державного житлового фонду», «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі», «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», «Про приватизацію майна державних підприємств» та ін. В Україні в цей період набула застосування ваучерна або сертифікатна модель.

Протягом 1992 р. було приватизовано лише 22 підприємства (1 % від загальної кількості підприємств, що підлягали приватизації). В основному це були орендні підприємства, які перейшли у власність трудових колективів на підставі укладених раніше договорів оренди з викупом. З 1993 р. у зв'язку зі збереженням мораторію на продаж невеликих підприємств процес приватизації пішов у нетрадиційному напрямку. На відміну від інших країн, об'єктами приватизації стали промислові гіганти, підприємства-монополісти, які належали до галузей, роздержавлення яких планувалося здійснювати дещо пізніше із застосуванням приватизаційних сертифікатів. Перехід до приватизації середніх та великих підприємств призвів у свою чергу до деформацій саме механізму масової приватизації, заснованої на застосуванні сертифікатів. Їх було замінено на депозитні рахунки, що не сприяло розвитку ринку нерухомості та цінних паперів. Процес приватизації на першому етапі проходив значною мірою з ініціативи і за умовами, що їх висували трудові колективи без залучення вітчизняних та іноземних інвесторів [3, 7–9].

При розробленні Державної програми приватизації на 1994 р. була зроблена спроба компенсувати втрату темпів зміни форми власності шляхом уведення приватизаційного конвеєра. Протягом року планувалось приватизувати 20 тис. об'єктів групи А, 8 тис. об'єктів груп Б, В, Г, Е та 1200 об'єктів групи Д. Проте фактично реалізувати цей механізм не вдалося. Так, наприклад, із запланованих 8 тис. підприємств через приватизаційний конвеєр пройшло лише 986 або 12 %. Особливу роль у гальмуванні процесу зміни форми власності наприкінці цього етапу відіграв новий мораторій Верховної Ради, пов'язаний із складанням переліку підприємств, які не підлягали приватизації. Ця процедура набула затяжного характеру і тривала вісім місяців, починаючи з липня 1994 р. до 3 березня 1995 р., коли перелік підприємств було затверджено. До нього було включено 6102 підприємства, серед яких – об'єкти багатьох інвестиційно-привабливих галузей (суднобудівна, морський транспорт, нафтопереробна, паливно-енергетичний комплекс тощо) [3].

Другий етап – масова приватизація (1995–1998 рр.). Цей етап увійшов в історію приватизації України як етап

широкомасштабної масової зміни форми власності, переважно з використанням приватизаційних паперів, спрямований на залучення широких верств населення до придбання акцій великих і середніх підприємств, а також об'єктів малої приватизації. Темпи приватизації вдалося прискорити порівняно з попереднім етапом в середньому в 4,2 рази. За 1995–1998 рр. приватизовано майже 50 тис. об'єктів, у т. ч. понад 11000 середніх і великих підприємств. У ході масової приватизації було сформовано національну мережу сертифікатних аукціонів у всіх регіонах України. За даними Фонду державного майна, через цю систему до продажу було запропоновано понад 20 тис. пакетів акцій різних підприємств України загальною вартістю 4,6 млрд грн [3, 7].

Третій етап переважно індивідуальної грошової приватизації (1999–2002 рр.). На третьому етапі ідеологія індивідуальної грошової приватизації реалізувалася в конкретних приватизаційних механізмах. Програма на 1999 р. зосередила пріоритети і завдання приватизації на трьох основних напрямках: створення умов для приватних власників, які мають довгострокові інтереси у приватизації підприємств, у тому числі і для інвесторів на міжнародних ринках; сприяння підвищенню ефективності діяльності підприємств та створення конкурентного середовища; сприяння залученню коштів до Державного бюджету. На 1999 р. було встановлено планові завдання надходження доходів від приватизації до бюджету в розмірі 800 млн грн (у 1998 р. перераховано 422 млн грн). Частка доходів від приватизації, що перераховувалася в бюджет, була збільшена до 90 %. За результатами виконання програми, в 1999 р. до державного бюджету надійшло майже 695 млн грн, що в 1,9 разу перевищило показник 1998 р.; на конкурсах за грошові кошти продано пакетів акцій на загальну суму 386,5 млн грн, що в 6,7 разу більше, ніж за минулий рік; на фондових біржах та в позабіржових торговельних системах продано пакетів акцій на загальну суму 303,9 млн грн, що в 1,8 разу вище від цього показника 1998 р.; на аукціонах був проданий кожний третій промисловий об'єкт (за 1998 р. – кожний четвертий) [3, 7–9].

Станом на 01.10.2002 р. приватизовано 82508 об'єктів, серед яких 60178 (72,9 %) належали до комунальної власності і 22330 (27,1 %) – до державної. Серед об'єктів комунальної власності

переважали об'єкти групи А (об'єкти малої приватизації). Роздержавлення майна підприємств Україні в цілому здійснювалося переважно неконкурентними способами – шляхом викупу товариством покупців та викупу майна, зданого в оренду з викупом (разом 63,9 %). Продаж акцій відкритих акціонерних товариств становив найменшу частку – лише 12,6 %, а за конкурсом і на аукціонах продано 23,5 % майна. Ця тенденція простежується і протягом останніх шести років приватизації, коли основна увага стала приділятися конкурентним способам продажу. Загалом було продано майна (без житлового фонду) на загальну суму 17,74 млрд грн, у тому числі частка майна, приватизація якого здійснювалася за грошові кошти, становила 36,6 %, а за майнові і компенсаційні сертифікати – 63,4 %. У цілому за 1992–2002 рр. до Державного бюджету було перераховано понад 6,5 млрд грн, в тому числі у 1992–1999 рр. – 1,7 млрд грн, за 2000–2002 рр. – 4,8 млрд грн (73,8 %). При цьому слід зазначити, що рівень фактичних надходжень до бюджету був значно нижчим від запланованих значень [3, 4].

Аналіз процесів приватизації об'єктів державної власності попередніх років дав змогу дійти висновку про уповільнення процесів приватизації державної власності; втрату її потенціалу реформування економічних та соціальних процесів і наростання тенденції «тіньового» (неприватизаційного) переходу державної власності в недержавну; посилення ризиків та негативних наслідків приватизації, пов'язаних із втратою контролю державою над діяльністю підприємств стратегічно значущих галузей, тобто базових елементів економіки; можливість виникнення неправомірних дій зацікавлених сторін щодо організації «вимушеного» банкрутства підприємств тощо. Ці риси характерні і для *періоду 2003–2008 рр.*, що отримав назву *етапу поспішного розпродажу державного майна пов'язаним з владою бізнес-групам, а також чиновникам («замовна» приватизація, неприватизаційні способи відчуження)*, продовжувалося і надалі перманентне посилення кризи приватизаційного процесу в країні. Хаотичність процесів у значній мірі обумовлена недосконалістю нормативно-правового забезпечення та безпосередньо механізми їх реалізації, оскільки Державна програма приватизації на 2003–2008 р. так і не була

прийнята, а законопроект після майже щорічного обговорення відхилено. Слід зазначити, що в цей період відбувся продаж багатьох стратегічно важливих для національної економіки об'єктів державної власності. Зокрема, було приватизовано такі державні промислові гіганти, як ВАТ «Криворіжсталь» (у 2004 р. продано промислово-фінансовому консорціуму «Інвестиційно-металургійний союз»; у 2005 р. рішення оскаржено та акції повернено до Фонду державного майна України і наприкінці року продано компанії Mittal Steel Germany GmbH за 24,2 млрд грн, або 4,8 млрд дол. (44 % усіх надходжень за 26-річну історію приватизації); ДАК «Укррудпром» (продано вісім об'єктів за сумарною вартістю лише в 278 млн дол.; власниками стали колишні акціонери (стали АТ «СКМ», група «Приват», ТОВ «Смарт-Груп»), які відповідно до закону про приватизацію вказаних підприємств, мали переважне право на викуп акцій; за період 2004–2019 рр. відповідний закон неодноразово підлягав оскарженню в Конституційному Суді України, однак відповідні провадження були закриті); ВАТ «Краснодонвугілля»; ВАТ «Дніпропетровський металургійний завод ім. Петровського»; ВАТ «Криворізький залізорудний комбінат» тощо [3, 4, 12–13].

Для наступного етапу приватизації об'єктів державної власності характерним є збереження тіньових процесів реалізації вказаної ініціативи та першочерговості доступу до процесів приватизації політичної і олігархічної еліти. Незважаючи на прийняття Державної програми приватизації на 2012–2014 рр. і низки супутніх, зокрема галузевих, нормативно-правових актів у сфері приватизації, так і не вдалося досягти прозорості, відкритості, рівності, конкурентних умов приватизації і загалом захисту економічної конкуренції.

Процеси приватизації в Україні експертами одноголосно визначено як непрозорі, хаотичні та неконкурентні. Приватизаційні процеси в країні були і залишаються підпорядковані вузьким лобістським інтересам владної верхівки, що в сукупності завдає державі величезних збитків. Загалом слід зауважити, що за період 1992–2017 рр. в Україні роздержавлено 133 тис. об'єктів, а державний сектор за цей час скоротився до 16 %. І хоча приватизація великих стратегічних об'єктів відбувалася в Україні виключно за грошові кошти, а закон

передбачав обов'язкову конкуренцію покупців, 5/6 економічного потенціалу країни було приватизовано менш ніж за 11 млрд дол. США (10931,7 млн дол.). Це лише 13 % номінального ВВП України 1990 р. Так, наприклад, у 2015 р. було заплановано отримання бюджетних надходжень від приватизації на рівні 17 млрд грн. Однак фактично вдалося отримати лише близько 150 млн грн, що складає менш ніж 1 % від запланованого значення. На 2016 р. також було заплановано отримання близько 17 млрд грн від приватизації об'єктів державної власності; фактично отримано в рази менше – 191,8 млн грн, у т. ч. 187,5 млн грн – від приватизації державного майна і 4,3 млн грн – від продажу земельних ділянок. У 2017 р. державну форму власності змінили 145 об'єктів, комунальну форму власності – 506 об'єктів. Від приватизації державного майна перераховано до державного бюджету 3,376 млрд грн, а від приватизації об'єктів комунальної власності до місцевих бюджетів перераховано 1,96 млн грн (30 % від запланованого рівня) [4].

Починаючи з березня 2018 р. набули чинності нові правила приватизації в Україні, визначені в межах Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна». Зокрема, відтепер об'єкти приватизації поділяються лише на дві групи: об'єкти малої приватизації вартістю майна до 250 млн грн і великої – понад 250 млн грн. При цьому об'єкти малої приватизації підлягатимуть продажу на електронних аукціонах і за відсутності попиту передбачено стрімке зниження їх стартової вартості. Загалом у рамках закону визначено такі способи приватизації державного та комунального майна, як *продаж об'єктів права визначених форм власності на аукціоні*, у т. ч. аукціонах з умовами, без умов, за методом покрокового зниження стартової ціни або подальшого подання цінових пропозицій, із зниженням стартової ціни, за методом вивчення цінових пропозицій; або *викуп об'єктів приватизації*. У цьому сенсі слід зазначити, що у 2019 р. до переліку об'єктів великої приватизації було включено 21 об'єкт, до переліку об'єктів малої приватизації – 954 об'єкти. Зокрема, на електронні аукціони було виставлено 454 об'єкти малої приватизації, з яких продано 373 об'єкти на суму 613,304 млн грн (стартова ціна 425,582 млн грн), у т. ч.: 71 об'єкт на суму 371,009 млн грн на аукціонах з умовами (без

умов); 52 об'єкти на суму 22,288 млн грн шляхом викупу покупцем, який єдиний подав заяву на участь в аукціоні з умовами (без умов); 47 об'єктів на суму 115,873 млн грн на аукціонах із зниженням стартової ціни на 50 %; 56 об'єктів на суму 84,401 млн грн шляхом викупу покупцем, який єдиний подав заяву на участь в аукціоні із зниженням стартової ціни на 50 %; 147 об'єктів на суму 19,733 млн грн на аукціонах за методом покрокового зниження стартової ціни та подальшого подання цінових пропозицій. Крім того, державними органами приватизації шляхом викупу відповідно ст. 16 та 18 Закону про приватизацію продано 38 об'єктів на суму 46,671 млн грн. Фактично у 2019 р. до державного бюджету перераховано 549,471 млн грн від приватизації державного майна та інших надходжень, пов'язаних з приватизацією (з урахуванням залишку на 01.01.2019 у сумі 6,7 млн грн) [11].

Сучасний період визначається експертами як завершальний етап приватизації. Загалом вдалося досягти таких результатів у напрямі приватизації об'єктів державної та комунальної власності: у 2019 р. державну форму власності змінили 394 об'єкти приватизації (у 2018 р. 249 об'єктів); від приватизації державного майна у 2019 р. надійшло 546,785 млн грн (державним бюджетом на відповідний період сума надходжень від приватизації була встановлена у розмірі 17,1 млрд грн, тобто фактично вдалося отримати лише 3 %), що в два рази більше порівняно з рівнем надходжень за 2018 р. (268,65 млн грн при запланованому рівні в 21,3 млрд грн, що складає 1 %). Загалом за роки приватизації до бюджету надійшло понад 68 млрд грн [4].

Для окремих країн характерними є і процеси *реприватизації*, що передбачає повернення націоналізованої власності попереднім власникам. Тобто реприватизацію можна розглядати як процес, зворотний приватизації, який полягає в повторній приватизації після повернення в державну власність раніше приватизованого об'єкта. Реприватизація характерна для 80-х рр. ХХ ст. для окремих країн Західної Європи і 90-х рр. – для деяких країн Східної Європи. У більшості випадків процес реприватизації визначають як негативне явище, що призводить до зниження інвестиційної привабливості країни і погіршення її рейтингу на глобальному ринку.

Список літератури

1 Управління бізнесом: підручник / С. В. Панченко, В. Л. Дикань, І. В. Воловельська, В. О. Маслова. Харків: УкрДУЗТ, 2017. 288 с.

2 Забезпечення конкурентоспроможності підприємств: підручник / В. Л. Дикань, Ю. Т. Боровик, О. М. Полякова, Ю. М. Уткіна. Харків: УкрДАЗТ, 2010. 420 с.

3 Завершальний етап приватизації в Україні / О. Й. Пасхавер, Л. Т. Верховодова, Т. Є. Воронкова, Н. В. Терещенко; Центр економічного розвитку. Київ: «Міленіум», 2003. 78 с.

4 Звіти Фонду. *Фонд державного майна України: веб-сайт*. URL: <http://www.spfu.gov.ua/ua/documents/docs-list/spf-reports.html?page=2&per-page=10> (дата звернення: 25.06.2020).

5 Інформація про об'єкти державної власності. *Фонд державного майна України: веб-сайт*. URL: <http://www.spfu.gov.ua/ua/content/spf-stateproperty-info.html> (дата звернення: 25.06.2020).

6 Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Із змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 01.01.2020. № 27-ІХ. *Законодавство України: веб-сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.04.2020).

7 Основи бізнесу: навч. посібник / В. Л. Дикань, І. В. Токмакова, В. О. Овчиннікова та ін. Харків: УкрДУЗТ, 2018. 290 с.

8 Підприємництво: підручник / С. В. Панченко, В. Л. Дикань, О. В. Шраменко та ін. Харків: УкрДУЗТ, 2018. Ч. 1. Теоретичні основи організації підприємницької діяльності. 241 с.

9 Підприємництво: підручник / С. В. Панченко, В. Л. Дикань, О. В. Шраменко та ін. Харків: УкрДУЗТ, 2018. Ч. 2. Реалізація підприємницької діяльності у сучасних ринкових умовах. 228 с.

10 Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997. № 280/97-ВР. Із змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 23.07.2020. № 805-ІХ. *Законодавство України: веб-сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 28.07.2020).

11 Про приватизацію державного і комунального майна: Закон України від 18.01.2018. № 2269-VIII. Із змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 02.04.2020 № 540-IX. *Законодавство України: веб-сайт.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 25.07.2020).

12 Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 № 185-V. Із змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 17.06.2020 № 719-IX. *Законодавство України: веб-сайт.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 22.06.2020).

13 Про Фонд державного майна України: Закон України від 09.12.2011 № 4107-VI. Із змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 01.02.2020 № 157-IX. *Законодавство України: веб-сайт.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 22.06.2020).

14 Стан запасів корисних копалин. *Мінеральні ресурси України: веб-сайт.* URL: <http://minerals-ua.info/stan-zapasiv.php> (дата звернення: 22.04.2020).

15 Статистична інформація. *Державна служба статистики України: веб-сайт.* URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.04.2020).

16 Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Із змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 16.08.2020 №№ 815-IX, 816-IX. *Законодавство України: веб-сайт.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2020).

17 Економіка підприємства: учеб. пособ. / В. Л. Дикань, Е. В. Шраменко, Н. В. Якименко. Харків: УкрГАЗТ, 2012. 278 с.

18 Юрьева Т. В. Социальная экономика: учеб. для студ. вузов, обучающихся по эконом. спец. Москва: Дрофа, 2001. 352 с.

В. Л. Дикань, Н. Є. Каличева, Г. В. Обруч

ВСТУП ДО ФАХУ

Конспект лекцій

Частина 1

Відповідальний за випуск Обруч Г. В.

Редактор Решетилова В. В.

Підписано до друку 22.06.21 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк. арк. 2,75. Тираж 5. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Український державний університет
залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейербаха, 7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.